

Íránská politika na jižním Kavkaze

EMIL SOULEIMANOV

„Každý rozdělený stát či národ je nešťastný.“
Lev Tolstoj

Po rozpadu SSSR v roce 1991 se na jižním Kavkaze znovu objevil hráč, jehož role v tomto regionu byla kdysi významná. Írán, pod tlakem vítězného pochodu ruské armády kdysi donucený k ústupu, se po více než 160 letech nepřítomnosti opět dočkal příležitosti uskutečňovat v regionu autonomní politiku a pokusit se – bude-li mu to příhodnou konstelací moci v regionu umožněno – uskutečnit své odvěké strategické záměry. O úspěchu či neúspěchu íránských snah o znovunabytí bývalého vlivu na jižním Kavkaze by měl rozhodovat, a to v širším měřítku, než jaké se zpravidla předpokládá při posuzování problematiky těžby a transportu ázerbájdžánské ropy – Ázerbájdžán. Lze říci, že problematika ázerbájdžánsko-íránských vztahů rozhodující měrou předurčila formování zahraničněpolitické agendy islámské republiky v regionu jižního Kavkazu.

PERŠANÉ A ÁZERBÁJDŽÁNCI – POHLED V KULTURNĚHISTORICKÉM ASPEKTU

„Lze čelit invazi armád, nelze čelit invazi myšlenek.“
Victor Hugo

Ázerbájdžán a Írán spojuje společná historie; počínaje 11. stoletím po Kristu dějiny Persie představují spleť vztahů mezi příchozími turkickými kmeny a tuzemskými Peršany. Po celá staletí tvořily ázerbájdžánské země a Persie společný státní celek, přičemž vládci (šáhové) této v určitém slova smyslu turckicko-íránské unie se střídavě stávali jak představitelé západoturckických (oguzských) rodů (předci dnešních Ázerbájdžánců), tak představitelé íránských kmenů. Podle íránské historiografie to byl perský Írán, který ovládal rozsáhlá území dnešního Ázerbájdžánu, Arménie, jižní oblasti Gruzie a Dagestánu.¹ Podle údajů dynamicky se rozvíjející ázerbájdžánské historiografické školy, od konce 80. let prožívající zlaté časy, chanáty severního a jižního Ázerbájdžánu, ba v určitých obdobích také státní útvary existující na území dnešního Íránu byly státy i turckického (tedy ázerbájdžánského) etnika, protože zhruba za 800 let „společné státnosti“ byl tzv. Írán v průběhu mnoha století řízen turckickými dynastiemi.² Tuto skutečnost uznávají i Peršané. Firouzeh Nahávándí uvádí, že „počínaje érou středověkých invazí, turcká či turckicky mluvící populace dokonce měla vyšší sociální statut než Peršané. Během vlády Sařfjovců v 15. a 17. století turcký jazyk byl jazykem dvora.“³

Chceme-li pochopit aktuální problémy, jimž obě etnika čelí, je nezbytný krátký exkurs do historie ázerbájdžánsko-íránských vztahů. I když severozápad Íránu je souvisle osídlen etnickými Ázerbájdžánci, podle různých odhadů v počtu 15 až 20 milionů,⁴ Írán s celkovým počtem obyvatel cca 65 milionů výrazně převyšuje počet obyvatel celé Ázerbájdžánské republiky (zhruba 8 mil. obyvatel).

Po vítězství Petrohradu v rusko-perských válkách (1804–1813, 1826–1828) dochází k rozdělení chanátů Ázerbájdžánu, které je dokumentováno v *Gülistanské mírové smlouvě* (1813) a v *Türkmančajské mírové smlouvě* (1828). Podle těchto ujednání ázerbájdžán-

ské země jižně od řeky Araks zůstaly ve vlastnictví Kádžárské koruny (je historickým paradoxem, že právě ázerbájdžánský rod Kádžárů, vládoucí Persii v letech 1794–1925, se podílel na rozdělení Ázerbájdžánu), zatímco se ázerbájdžánské chanáty na sever od Araksu společně s východní Arménií staly součástí říše Romanovců. Tato tragická událost kodifikuje nevyléčitelné trauma v historické paměti ázerbájdžánského etnika; počínaje první třetinou 19. století je sjednocení domoviny vytoženým cílem ázerbájdžánských patriotů. Řeka Araks se stává symbolem odloučení (ázerbájdžánsky *Ayriliq*). Po dvě staletí trvající existence v diametrálně odlišných společensko-kulturních systémech se odráží na patrné diferenciaci mentality severních Ázerbájdžánců a jejich jižních soukmenovců.

V průběhu dějin v tzv. íránském Ázerbájdžánu nezdávka docházelo k povstáním. Ve 20. století to byly zejména nepokoje v letech 1918–1919 a 1945–1946.⁵ Je symptomatické, že obě tato povstání byla nějakým způsobem ovlivněna aktuálním vývojem v oblasti na sever od řeky Araks. V roce 1918 to byl zrod nezávislé Ázerbájdžánské demokratické republiky (ADR), v roce 1945 pak očekávání invaze sovětské armády, po níž mělo – podle ukrajinského, respektive běloruského scénáře – vzápětí následovat přičlenění jižního Ázerbájdžánu k Ázerbájdžánské sovětské socialistické republice (ÁzSSR).⁶ Je evidentní, že vůdci obou povstání – ať už to byli ázerbájdžánští nacionalisté v roce 1918, či komunisté v roce 1945 – měli jediný cíl – sjednocení severního a jižního Ázerbájdžánu. Obavy Íránců z iredentismu ázerbájdžánského obyvatelstva severozápadních provincií přiměly Teherán formulovat ve vztahu k tomuto etniku takovou politiku, která v základních rysech připomíná ruskou strategickou koncepci z dob carismu a sovětského režimu – politiku postupné redukce etnického sebeuvědomění Ázerbájdžánců,⁷ politiku íránizace. Záhy po krvavém potlačení ázerbájdžánského povstání v roce 1946 Teherán rozdělil území jižní části Ázerbájdžánu na dvě provincie – jižní Ázerbájdžán a západní Ázerbájdžán. V lednu 1993 íránský parlament schválil nový zákon, jímž byla vytvořena třetí ázerbájdžánská provincie s provinciálním hlavním městem Ardabil.

Je nutné uznat, že vítězství islámské revoluce v Íránu v roce 1979, jež definitivně skoncovalo s Pahlavího šovinistickou érou paníránismu, za níž glorifikace „árijských“ Peršanů a zanedbávání Ázerbájdžánců coby odnože „barbarských“ kmenů byly zcela běžnou věcí, mělo citelný dopad na zmírnění perského nacionalismu. Došlo k celkovému zlepšení vzájemných vztahů Peršanů a Ázerbájdžánců uvnitř íránského státu. Rozdílnost původu a jazyka přestala hrát zásadní roli; obě etnika si uvědomila podstatný význam svého společného šiitského vyznání. Vývoj v této oblasti dospěl tak daleko, že dnes řadu vyšších postů v íránské vládě zastávají Ázerbájdžánci. To je fakt, který byl za monarchie téměř nemyslitelný. Pochopitelně za dobu existence islámské republiky došlo v Íránu ke značné redukci národního sebeuvědomění jižních Ázerbájdžánců.⁸ Na co nestačila dlouhá léta paníránismu, podařilo se během desetiletí „vlády islámu“ v Íránu. Avšak určité náznaky politické aktivity jižních Ázerbájdžánců jsou zjevné dodnes.

Obavy Íránců z aktuálního vývoje severně od řeky Araks jsou proto i nadále evidentní. Je zřejmé, že Baku ve snaze o sjednocení národa zvolilo tón nacionální, patriotický. Nacionalismus nesporně vždy byl a zůstane důležitým nástrojem mobilizace společenského vědomí. Avšak vezmeme-li v úvahu výsledek ruské a posléze sovětské politiky „vychovávat“ Ázerbájdžánců, jímž byla téměř úplná redukce národnostního, jakož i náboženského sebeuvědomění tohoto etnika, motivace Baku se zdá vcelku ospravedlnitelná. To ovšem nic neubírá na aktuálním znepokojení Íránců: *Jaký dopad bude mít příklad severních Ázerbájdžánců na jižní Ázerbájdžánce? Nestane se prosperující nezávislý Ázerbájdžán nežádoucím příkladem pro jižní soukmenovce? Posuzováno v souvislosti s eventuálním vývojem na jižním Kavkaze, jak může a má Írán reflektovat nastávající tendence a jakou politiku v souladu se svými strategickými zájmy má provádět vůči Ázerbájdžánu?*

Politika Íránu vůči Ázerbájdžánské republice je důležitou součástí nové „velké hry“ o vliv v Eurasii. Geopoliticky totiž tvoří jižní Kavkaz významné jižní křídlo tohoto mocenského

soupeření, a proto strategie i taktiky uplatňované Íránem v zájmu realizace jeho „ázerbájdžánské politiky“ budou mít podstatný dopad na celkové výsledky nové „velké hry“.

ÍRÁNSKO-ÁZERBÁJDŽÁNSKÉ VZTAHY PO ROCE 1991 – OD MUTALIBOVA K ALIJEVOVI

„Nekupuj dům, kupuj souseda.“
Perské přísloví

Je pravda, že dezintegrace sovětského bloku počátkem 90. let skrývala v sobě řadu potenciálních nebezpečí, jež by mohla ohrozit i svatyni všech svatyní – územní celistvost Íránu. Nicméně záhy po vzniku nezávislého Ázerbájdžánu nic nesvědčilo o tom, že by nově vzniklá „ázerbájdžánská hrozba“ byla – rozhodně tedy nikoli v krátkodobé perspektivě – příliš ožehavá. Teherán proto neváhal uznat suverenitu Ázerbájdžánu. Oba národy duchovně spojovala – a to zvláště u ázerbájdžánské populace – určitá náboženská euforie, vědomí jakési islámské solidarity. Baku spatřovalo v Íránu zemi osídlenou miliony Ázerbájdžánců, a tedy pokud nikoli přímo svého přirozeného spojence, pak přinejmenším pro ázerbájdžánsky naladěného prostředníka ve sporu o Náhorní Karabach. Značně vzrostly aktivity íránských náboženských misionářů v Ázerbájdžánu, nevídaný rozmach zaznamenal obchod mezi oběma státy, mezi Íránem a Ázerbájdžánem existoval bezvízový režim.

Poté, kdy v prezidentském úřadu vystřídal bývalého předáka KS ÁZSSR a prvního prezidenta nezávislého Ázerbájdžánu Ajaza Mutalibova předseda Národní fronty Ázerbájdžánu (NFA) orientalista Abulfaz Elčibej (v květnu 1992), v íránsko-ázerbájdžánských vztazích zavládly zcela odlišné nálady. Sekulárně orientovaný nacionalista Elčibej, který zastával protiíránské názory, postrádal diplomatický takt a v řadě celonárodních prohlášení dokonce vyjádřil neskrývaný optimismus ve věci sjednocení obou Ázerbájdžánů. Podle prezidentova přesvědčení se anexe jižního Ázerbájdžánu měla uskutečnit nejpozději do pěti let. Ačkoli Elčibejovy výroky nepřispěly k rozdmýchávání nacionalistických vášní mezi íránskými Ázerbájdžánci, jejich neblahý podíl na dokumentaci íránských obav z „ázerbájdžánské hrozby“ lze jen stěží zpochybnit.

Výsledek třinácti měsíců Elčibejovy vlády byl kuriózní, pro Ázerbájdžán však nanejvýš tragický. Írán, dosud podporující výhradně islámský fundamentalismus, začal paradoxně sponzorovat křesťanskou Arménii, která navíc byla ve válce se šíitským Ázerbájdžánem.⁹

Po svržení Elčibejova režimu v červnu 1993 a po nastolení vlády prezidenta Hejdara Alijeva se ve vztazích mezi oběma zeměmi začalo poznenáhlu objevovat cosi, co je některými analytiky označováno jako *détente* v ázerbájdžánsko-íránských vztazích. Racionalista Alijev záhy po svém nástupu začal vyvíjet nesmírné úsilí, aby dosáhl normalizace vztahů s jižním sousedem. To ovšem předpokládalo i určité distancování se od Ankaru a od Washingtonu. Ázerbájdžánský prezident osobně několikrát navštívil Írán, aby manifestoval změnu zahraničněpolitické agendy své země a zdůraznil, za jak výjimečnou pro osud Ázerbájdžánu je považována role Íránu. Snahy ázerbájdžánského prezidenta o zlepšení ázerbájdžánsko-íránských vztahů však nebyly s to podstatným způsobem ovlivnit již dříve vytyčenou íránskou strategii vůči Ázerbájdžánské republice.

V dubnu 1995 navíc došlo k dramatické události, která téměř zcela zmařila již dosažená pozitiva ve vývoji vztahů mezi Teheránem a Baku. Po podpisu ázerbájdžánsko-íránské dohody, na jejímž základě Ázerbájdžán postoupil Teheránu 25 % vlastního podílu na mezinárodním konsorciu zabývající se těžbou a dopravou ázerbájdžánské ropy, se dne 12. 11. 1994 dalším členem *Azerbaijan International Operating Company* (AIIOC) stala *National Iranian Oil Company*. Tato íránská ropná společnost však byla již po necelých pěti měsících (6. 4. 1995) z projektu vyloučena. K vypovězení uvedené smlouvy s Íránem přiměl Baku nekompromisní postoj Washingtonu. Podle zákona schváleného Kongresem USA nejsou americké firmy oprávněny zúčastňovat se projektu, v němž je zastoupen také

Írán. Richard Kozlarich, velvyslanec Spojených států v Baku, otevřeně pohrozil, že neakceptuje-li Ázerbájdžán americký požadavek, ropné společnosti USA, jejichž podíl na projektu tvořil více než 40 %, okamžitě opustí AIOC. Baku tedy nemělo jinou možnost než souhlasit s americkým ultimátem. Rozhořčení Íránci na oplátku označili Alijeva za loutku „velkého satana“, opětovně zpochybnili nárok Ázerbájdžánu na přítomnost národních sektorů v Kaspickém moři, tím tedy i platnost „kontraktu století“ ze září 1994 (ačkoli záhy po zapojení se do projektu protesty Teheránu náhle ustály), a prohloubili spolupráci s Ruskem a s Arménií v oblastech, klíčových pro státní bezpečnost Ázerbájdžánu. Ázerbájdžánsko-íránské vztahy značně ochladly.¹⁰

Od tohoto incidentu se v íránském přístupu vůči Ázerbájdžánu ještě více projevuje duch nedůvěry a snaha nepřipustit realizaci projektu Baku – Ceyhan. Příznačný je v této souvislosti výrok ministra zahraničí Íránu Ali Akbara Velajátího pět dnů po vyloučení islámské republiky z AIOC: „*Vypovězení ázerbájdžánsko-íránské smlouvy o účasti Íránu v konsorciu neodpovídá zájmům Ázerbájdžánu a protirečí jeho [dosavadním – pozn. aut.] proklamacím. Smlouva nemůže vstoupit v platnost ani být implementována jednostranně, pokud není řádně určen statut Kaspického moře.*“ Hasan Hasanov, ministr zahraničí Ázerbájdžánské republiky, vzápětí reagoval: „*Je protiprávní provádět paralely mezi otázkou statutu Kaspického moře a právem Ázerbájdžánu využívat vlastní zásoby ropy. Navíc, když se Írán sám zúčastňoval diskuzí v rámci mezinárodního konsorcia, tento problém nebyl Teheránem vyzdvihován... Nabízíme [Íránu – pozn. aut.] kooperaci v oblasti celého Kaspického moře... Velajátího výrok je poněkud emocionální a nemůže být vyložen jako hrozba.*“¹¹

Teherán pak dokonce otevřeně naznačil, že není nadále ochoten akceptovat eventuální perspektivu vybudování ropného potrubí přes íránské území do tureckému přístavu Ceyhan na břehu Středozemního moře, ale že se přiklání k variantě, předpokládající tranzit ázerbájdžánské ropy do íránských terminálů na břehu Perského zálivu.¹²

Ve snaze poněkud zmírnit kategorickou rétoriku íránských vůdců Alijev nabídl Íránu 10% podíl na konsorciu jiného perspektivního naleziště (tentokrát již bez amerického zastoupení) – Šah-Deniz. Teherán zprvu označuje tento návrh za „neseriózní“, vzápětí (v květnu 1996) však přistupuje k podepsání smlouvy o společné exploataci Šah-Denizu.¹³ Kromě toho je v květnu následujícího roku podepsána ázerbájdžánsko-íránská smlouva, umožňující účast íránských ropných firem na využití dvou dalších nalezišť – Lenkoran a Talyš. Výše tohoto projektu činí cca 1,5 mld. \$.¹⁴

ÍRÁNSKÁ POLITIKA NA JIŽNÍM KAVKAZE A KONFLIKT V NÁHORNÍM KARABACHU

„Mír – optimální věc.“
Latinské přísloví

Podle Svanteho Cornella má konflikt v Náhorním Karabachu pro Írán zvláštní význam, a to z více důvodů. Především boje v Náhorním Karabachu v několika případech (zvláště v roce 1993) probíhaly v bezprostřední blízkosti íránských hranic, a tak se stávaly eventuální hrozbou pro samotné území Íránu. Avšak i bez ohledu na to, že jde o konflikt mezi dvěma státy, sousedícími s Íránem, arménsko-ázerbájdžánský konflikt hrál a nepřestává hrát nezanedbatelnou roli v kontextu celkové konstelace moci v regionu, v němž je Írán jedním z předních hráčů.¹⁵

Tato okolnost přiměla Teherán k tomu, aby v zájmu nalezení mírového řešení konfliktu v Náhorním Karabachu nabídl oběma stranám konfliktu své služby. Zvláště aktuální to bylo v letech 1991–1992. Nicméně podle názoru Abdalláha Ramezánzádého Írán aktivoval své úsilí teprve tehdy, když arménská vojska dosáhla ázerbájdžánsko-íránské hranice na řece Araks a jejich tažení dále na východ hrozilo vyústit v kolaps ázerbájdžánskému státu.¹⁶ Takovýto vývoj by samozřejmě mohl mít katastrofické důsledky pro regionální bez-

pečnost. Uvedená skutečnost přiměla Teherán spolu s Tureckem apelovat v Radě bezpečnosti OSN o nutnosti zastavení arménské agrese.¹⁷ Kromě toho Írán i dalšími činy naznačoval, že není ochoten akceptovat zásadní změnu rovnováhy moci na jižním Kavkaze. Navíc na podzim roku 1993, kdy byl Nachičevan vystaven reálné hrozbě arménské invaze, byl to právě nekompromisní postoj Teheránu (a Ankary), který nakonec téměř eliminoval odhodlání Arménů k anexi této ázerbájdžánské enklávy.¹⁸

Pomineme-li situace, kdy bylo objektivně nutné zasáhnout proto, aby se Arménii zabránilo vytvořit na jižním Kavkaze chaotickou situaci (jež by mj. bezprostředně ohrozila i vnitropolitickou stabilitu v samotném Íránu), Teherán využíval karabašského konfliktu pro vyvíjení nátlaku na Baku.¹⁹ Írán totiž dodával suroviny a zboží Arménii, vystavené blokádě ze strany Ázerbájdžánu a Turecka. Přepravní trasy přes území válkami zmítané Gruzie nebyly vždy spolehlivé; ruské dodávky mnohdy do Arménie nedorazily. Větev plynovodu vedoucího z Gruzie do Arménie byla terčem stálých útoků, údajně ze strany gruzínských Ázerbájdžánců. Podle některých tvrzení Írán – i když se zříkal jakékoli přímé vojenské účasti podle ruského vzoru – sloužil jako tranzitní území pro dodávky zbraní Arménii.²⁰

Takovouto politiku Teheránu vůči Ázerbájdžánu je zřejmě možné vysvětlit následující skutečností. Ke zformulování otevřeně nepřátelské strategie islámské republiky ve vztahu k Baku dochází totiž teprve po Elči-bejových výrocích „o budoucnosti“ jižního Ázerbájdžánu. V letech 1992–1993 si Íránci poznamenali, že z oblasti na sever od řeky Araks směřuje reálná hrozba vůči teritoriální integritě jejich země. Ačkoli v této tezi neexistuje jednotný názor, řada událostí, které se odehrály v průběhu arménsko-ázerbájdžánské války, poskytuje materiál k úvahám o podstatě íránské strategie vůči Ázerbájdžánu.

Příznačná je např. událost z října 1993. Když arménské oddíly přistoupily k ázerbájdžánsko-íránským hranicím a desítky tisíc ázerbájdžánských uprchlíků mohly co chvíli vstoupit na území Íránu, pro Teherán nastala hrozivá situace. Mnoho tisíc Ázerbájdžánců přeplulo řeku Araks a bylo srdečně uvítáno íránskými Ázerbájdžánci. Teherán zareagoval pohotově, organizoval uprchlické tábory, avšak nikoli na vlastním území, což by bylo nevhodnější z bezpečnostního hlediska, ale na území Ázerbájdžánu severně od Araksu, tj. v bezprostřední blízkosti válečné fronty.²¹ Svante Cornell v této souvislosti zcela oprávněně uvádí, že Írán spatřoval v přítomnosti tisíců severních Ázerbájdžánců na svém území potenciální hrozbu. Ázerbájdžánská komunita žijící v Íránu by si díky nim mohla uvědomit, jakému utrpení byli vystaveni severní Ázerbájdžánci za arménské invaze. Pak by ovšem mohla tato ázerbájdžánská komunita začít vyvíjet nepřijemný nátlak na íránskou vládu, aby zakročila ve prospěch Ázerbájdžánců.²² Dalo by se také očekávat, že by íránští Ázerbájdžánci ze solidarity se severními Ázerbájdžánci sami přistoupili k mobilizaci a jejich dobrovolnické oddíly by se zúčastnily bojů proti Arménům. Po krvavé íránsko-irácké válce v letech 1980–1988 žijí v Íránu desítky tisíc zkušených vojáků ázerbájdžánského původu. Společná zkušenost obdobného druhu by se samozřejmě promítla i do nárůstu nacionalistických vášní mezi jižními Ázerbájdžánci, což je pro Teherán nepřijatelné.

Karabašská válka přesto měla určitý vliv na íránské veřejné mínění. Počátkem 90. let v Íránu zaznívaly hlasy lidí, kteří prosazovali nutnost zásahu islámské republiky na straně „šíitských bratrů“.²³ Zdůvodnění bylo – mimo tzv. islámského faktoru – jednoduché; Ázerbájdžánci jsou prý v podstatě též Íránci. Je velmi zajímavé, že íránští nacionalisté jsou přesvědčeni o tom, že Ázerbájdžánci Ázerbájdžánu jsou občany Íránu, poněvadž celý Ázerbájdžán patří historicky i po právu Íránu.²⁴ Íránské noviny Abrar např. představily veřejnosti výsledky kampaně „desítek tisíc“ íránských Ázerbájdžánců, kteří podepsali petici požadující okamžitý „návrat“ do Íránu, šlo o „17 měst Kavkazu“, mezi nimiž figurovala dokonce i hlavní města nezávislého Ázerbájdžánu, Arménie a Gruzie.²⁵ Očividně pod vlivem těchto optimistických očekávání vyzvala řada íránských novin vládu v Teheránu, aby „potrestala Arménii“.

„ISLÁMSKÝ FAKTOR“ V POLITICE ÍRÁNU NA JIŽNÍM KAVKAZE

„Prevalentní ideje nejsou skutečnostmi, nýbrž společenskými důsledky moci.“
Martin Lewinx

„Potrestání“ Arménie však na pořadu dne v Teheránu rozhodně není. Naopak, počátkem 90. let byly patrné snahy Írání o podněcování secesionistických snah Talyšů, iránsky mluvícího etnika na jihovýchodě Ázerbájdžánu.²⁶ Mnohem nebezpečnějším se však „islámský faktor“ zdá v politice Írání v Ázerbájdžánu. Namik Achundov, v roce 1996 vedoucí Mezinárodního výboru ázerbájdžánského parlamentu, se dokonce vyjádřil, že v určitém smyslu „*Írán je větším nepřitelem [Ázerbájdžánu – pozn. aut.] než Rusko*“.²⁷ Podle jeho názoru – v Ázerbájdžánu nijak neobvyklého – Írán „vyváží islám“, stejně jako Sovětský svaz kdysi „vyvážel komunismus“. Dnešní Ázerbájdžán je jedním z prioritních cílů tohoto „exportu“. V kontextu iránské strategie na jižním Kavkaze lze hovořit o hře, která je pro budoucnost Ázerbájdžánské republiky dost riskantní.

Technika používaná Teheránem se zdá nesmírně jednoduchá – získat co možná nejvíce ázerbájdžánských mešit pod kontrolu iránských moll. Posléze se v těchto mešitách široce propagují radikální islamistické myšlenky, podkopávající základy sekulární státnosti Ázerbájdžánu. Podle aktuálních informací Islámská strana Ázerbájdžánu (*Azerbaycan Islam Partiyasi*), štědře sponzorovaná Íránem, získává stále větší přízeň ázerbájdžánských věřících. Dnes již lze hovořit o tom, že se jí daří zaujmout místo a převzít vliv oficiální Duchovní správy Ázerbájdžánu, vedené Allahšükürem Pašazádém (loajální Baku). Zejména ve vrstvách chudé populace a mezi uprchlíky z Karabachu byly zřejmě mimořádně účinné např. bezplatné nabídky poutí do islámských svatyní v Íránu a v Saúdské Arábii, ovšem mnohdy šlo i o přímo poskytovanou finanční podporu.²⁸

Stojí však za zmínku, že snahy Teheránu v této oblasti jsou znesnadněny sekulárním charakterem ázerbájdžánské společnosti a nacionálpatriotickou linií, oficiálně prováděnou Baku. Lze tedy předpokládat, že v krátkodobé perspektivě bude úsilí Írání o „islamizaci“ ázerbájdžánské společnosti neúspěšné.

ÍRANSKO-RUSKO-ARMÉNSKÉ STRATEGICKÉ PARTNERSTVÍ

„Aby aliance byla efektivní, má mít smysl pro společný cíl, představu o společné hrozbě a schopnost soustředit síly.“
Henry Kissinger

Rychlý růst spolupráce mezi Ruskem, Íránem a Arménií podnítl mnohé spekulace o vzniku aliancí a o jejich vlivu na geopolitiku jižního Kavkazu. Existence aliance sdružující země s tak odlišnými sociálně-kulturními systémy svědčí o tom, že éra realpolitiky stále přetrvává.²⁹

Geopolitickou situaci jižního Kavkazu po roce 1991 nejlépe vystihl Zbigniew Brzezinski: „*Zranitelnost Ázerbájdžánu má v regionu širší dopad, protože jeho poloha ho předurčuje k úloze strategického ohniska. Ázerbájdžán je přirovnáván k životně důležité »zátce«, která kontroluje přístup do »láhve« obsahující bohatství Kaspické pánve a Střední Asie. Nezávislý Ázerbájdžán – kde se mluví jazykem patřícím do turkické skupiny – se svými ropovody vedoucími do etnicky a politicky spřízněného Turecka by měl zabránit Rusku, aby získalo monopol na přístup do této oblasti, a zbavit ho tedy politického nástroje k ovlivňování politické situace ve středoaasijských státech. Přesto je Ázerbájdžán vůči ruskému tlaku na severu a iránskému tlaku na jihu téměř bezmocný. V severozápadním Íránu žije dvojnásobný počet Ázerbájdžánců než ve vlastním Ázerbájdžánu (podle některých odhadů až 20 milionů). Tato skutečnost vede Írán k obavám, aby se mezi jeho Ázerbájdžánci neobjevily separatistické nálady, a proto má ke svrchovanosti Ázerbájdžánu ambivalentní*

*přístup, ačkoli tyto dva státy spojuje stejné náboženství – islám. Ázerbájdžán se tak ocitl pod dvojnásobným tlakem, neboť Rusko i Írán se ho snaží donutit k omezení vztahů se Západem.*³⁰

Je tedy zřejmé, že strategické partnerství Íránu, Ruska a Arménie na jižním Kavkaze je podmíněno v první řadě snahou zabránit realizaci projektu Baku – Tbilisi – Ceyhan. Tento projekt by znamenal razantní obrat na geopolitické mapě regionu, a to na úkor zmíněných zemí. Tato perspektiva je proto chápána jako přední hrozba životních zájmů osy Teherán – Moskva – Jerevan. Strategické imperativy tohoto uskupení států lze krátce shrnout:

- *Izolace Ázerbájdžánu.* K nástrojům, jež mohou napomoci k tomuto cíli, lze přiřadit především: zpochybnění ázerbájdžánského nároku na přítomnost národních sektorů a prosazování principu tzv. společného vlastnictví energetických zdrojů Kaspického moře ze strany Moskvy a Teheránu; nátlak na Baku pomocí nevyřešené otázky Náhorní Karabašské republiky (NKR); destabilizace Ázerbájdžánu, které může být dosaženo podněcováním separatismu řady etnických menšin žijících v ruském a íránském pohraničí; vnitropolitická destabilizace země.
- *Zadržování Turecka na jižním Kavkaze.* Je zcela jasné, že nejsnadnější cestou jak zabránit průniku Ankary do kaspického regionu je nastolení proruské vlády v Ázerbájdžánu. V zájmu Teheránu, Moskvy a Jerevanu je realizace ropovodu přes ruské či íránské území (zde je pochopitelně přítomen prvek rusko-íránského soutěžení), nikoli tedy přes území Turecka, které je vnímáno jako historický rival všech tří zemí. Lze také předpokládat, že vnitropolitická destabilizace Turecka podmíněná především aktivismem islamistických organizací, stejně jako boji s kurdskými separatisty na jihovýchodě země, kam má ropné potrubí směřovat, je do značné míry schopna negativně ovlivnit zájem západních zemí o realizaci projektu Baku – Tbilisi – Ceyhan.
- *Destabilizace Gruzie.* Tato perspektiva by přispěla ke znehodnocení gruzínské větve ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan, čímž by byl tento projekt definitivně zamítnut. Destabilizace Gruzie může být docílena zejména podněcováním iredentistických snah řady etnických menšin. Přitom Arméni a Ázerbájdžánci obývají jižní oblasti Gruzie, tj. kritický úsek, kam by měl plánovaný ropovod směřovat. Další možností dosažení tohoto záměru by bylo podněcování vnitropolitických rozepří v republice, jejichž eventuálním výsledkem by mohlo být nastolení proruské vlády v Tbilisi.

Nicméně brzy po nástupu George W. Bushe mladšího do prezidentského úřadu ve Washingtonu se začaly stále intenzivněji ozývat hlasy těch, kteří zpochybňují strategický význam regionu Kaspického moře pro životní zájmy USA a navrhuji odstoupit od podpory projektu Baku – Tbilisi – Ceyhan, a to i vzhledem k jeho údajné nákladnosti.³¹ Bylo by však bezesporu chybné předpokládat, že by po eventuálním zamítnutí této trasy (což je podle mého názoru přece jen méně pravděpodobné) došlo k rozštěpení íránsko-rusko-arménské aliance. Snaha zabránit růstu tureckého a amerického vlivu ve Střední Asii a na jižním Kavkaze bude i nadále sjednocovat zahraničněpolitické agendy Moskvy, Teheránu a (v případě Turecka) Jerevanu. Je nutné podotknout, že úzká koordinace úsilí Ruska a Íránu je podmíněna nejen totožností strategických směrnic obou zemí v oblasti Kaspického moře, ale i ambicióznějším záměrem vybudovat především za spoluúčasti ČLR jakousi *antihegemonní koalici* proti americké dominanci ve světě.³² Perspektiva geopolitického obklíčení Turecka, jehož pokračující vojenská spolupráce s Izraelem budí v Teheránu značné znepokojení, je jedním z rozhodujících důvodů, který přiměje Teherán, Moskvu a Jerevan k dalšímu posílení společných vazeb a k budování jednotné strategie s Řeckem, s jižním Kyprem a se Sýrií.³³

Zatímco strategické partnerství na bilaterálním základě mezi Ruskem a Íránem, respektive mezi Ruskem a Arménií je předmětem samostatné analýzy a je poměrně dobře známé, íránsko-arménské vztahy si zaslouží alespoň stručnou zmínku. Ostatně lze tvrdit, že jejich konceptuální prvky logicky vyplývají z íránské strategické koncepce, uplatňované vůči Ázerbájdžánu.

V únoru 1992 ministr zahraničních věcí Arménie poprvé v postsovětských dějinách této jihokavkazské republiky navštívil Teherán. Předmětem jeho jednání s oficiálními iránskými představiteli byl karabašský konflikt, otázka dodávek zemního plynu Arménii, úmluvy o hospodářské a technologické spolupráci.³⁴ Írán pak Arménii poskytl úvěr ve výši 62 mln. \$.³⁵ Po podepsání těchto úmluv se arménsko-iránské vztahy omezily na hospodářskou oblast. Po Elčibejevově nástupu do čela Ázerbájdžánu však došlo ke značnému „oteplení“ v arménsko-iránských vztazích. Ekonomika Arménie byla téměř zcela závislá na dovozu z Íránu, podle některých údajů Írán mj. sloužil jako tranzitní území pro dodávky zbraní a munice z Ruska do Arménie.³⁶

V květnu 1995, měsíc po vypovězení smlouvy o iránské účasti v AIOC, ministerský předseda republiky Arménie Hrant Bagratjan navštívil Teherán a podepsal řadu bilaterálních smluv týkajících se spolupráce v oblasti hospodářství a regionální politiky. Pro arménský stát bylo velmi důležité ujednání, podle něhož se Írán zavázal dodávat Arménii zemní plyn v průběhu následujících 20 let.³⁷ Podepsání této smlouvy je zvláště zajímavé v souvislosti s tím, že Teherán bez jakýchkoli konzultací s Baku zrušil dodávky elektřiny Nachičevanu, a to sotva měsíc po zmíněném arménsko-iránském ujednání.³⁸ Tento krok svědčí o tom, že to byly strategické úvahy, které přiměly Teherán formulovat diametrálně odlišnou politiku vůči Baku a Jerevanu.

Pouhých několik týdnů poté (v červnu 1995) došlo k podepsání iránsko-ruské smlouvy o přátelství a spolupráci, jež je mnohými analytiky označována za základní kámen rusko-iránského strategického partnerství.³⁹ To umožnilo Teheránu, aby společně s Moskvou zesílil diplomatický nátlak na Baku, a to jak ohledně statutu Kaspického moře, tak i v otázce tranzitu ázerbájdžánské ropy.⁴⁰

Řada dalších setkání na vyšší úrovni zaměřených na koordinaci společné politiky na jižním Kavkaze se uskutečnila v Jerevanu (prosinec 1996) a v Teheránu (únor 1997) apod. Dne 16. 6. 2000 bylo podepsáno velmi významné arménsko-iránsko-řecké *Memorandum o spolupráci a vzájemném porozumění*.⁴¹

O tom, že rusko-iránská ujednání nejsou pouhou deklarací o úmyslech, svědčí i na nejvyšší úrovni postoj obou zemí v otázce zadržení případného „kaspického“ rozšíření NATO. Jak je známo, řada vyšších ázerbájdžánských představitelů koncem 90. let opakovaně naznačovala, že Ázerbájdžán „nevylučuje možnost zřízení vojenských základen Turecka, USA či NATO“ na svém území.⁴² Baku spatřovalo v eventuelním umístění základen NATO na vlastním území žádoucí perspektivu vytvoření protiváhy k rusko-arménské vojenské přesile v regionu. Je příznačné, že ve stejném období se i v sousední Gruzii začalo nadšeně diskutovat o možném umístění vojenských základen NATO, respektive o vytvoření zvláštního statutu vojenské spolupráce Ázerbájdžánu a Gruzie se severoatlantickou bezpečnostní organizací. Ačkoli existují značné pochybnosti o tom, zdali v Baku (a v Tbilisi) reálně uvažovali (a uvažují) o takovémto scénáři, časté návštěvy jižního Kavkazu vysokými úředníky NATO, mezi nimiž byl i tehdejší generální tajemník této organizace Javier Solana, vyvolaly v Moskvě, v Teheránu a zřejmě i v Jerevanu patrný neklid. Během své návštěvy v Baku se Robert Hunter, velvyslanec USA při NATO, vyjádřil, že „NATO má velký zájem o prohloubení styků s Ázerbájdžánem“.⁴³

Reakci Rusů bych mohl stručně vyjádřit dnes již notoricky známým výrokem ministra obrany Igora Sergejeva, podle něhož „se Baku nemá obávat přítomnosti ruských vojenských základen na Kavkaze“.⁴⁴ Teherán výslovně varoval Ázerbájdžán, že není ochoten tolerovat tak vysoký stupeň angažovanosti NATO severozápadně od svých hranic. Tehdejší prezident islámské republiky Hašemi Rafsandžání dokonce pohrozil, že přistoupí-li Ázerbájdžán k umístění základen NATO, bude pak nucen „zaplatit vysokou cenu“.⁴⁵

Prohlubující se rusko-iránská spolupráce v oblasti jaderných a raketových technologií (či spíše její důsledky) stále více oddaluje možnost uplatnění zmíněné varianty. Stephen Blank např. předpokládá, že Írán v rozmezí pěti let bude disponovat jak strategickým le-

tectvem, tak i balistickými jadernými raketami či raketami, schopnými transportovat chemické nebo biologické nálože.⁴⁶

Je též velmi symptomatické, že jeden z důležitých článků strategicky významné rusko-iránské úmluvy (tzv. Kaspická deklarace), podepsané prezidenty obou zemí dne 12. 3. 2001, hovoří o tom, že Rusko a Írán vynaloží veškeré úsilí, aby zabránily zřízení vojenské přítomnosti „cizích“ zemí v regionu Kaspického moře.⁴⁷

„GRUZÍNSKÁ DIMENZE“ POLITIKY ÍRÁNU

„Zde já stojím! Nemohu jinak!“

Martin Luther

Írán a Gruzie nemají společnou hranici a etnicky ani nábožensky je téměř nic nespojuje. Avšak bereme-li v úvahu skutečnost, že jižní oblasti Gruzie jsou kompaktně osídleny zhruba třemi sty tisíci etnických Ázerbájdžánců, jakož i eventuální realizaci ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan právě přes tato území, musíme připustit, že tato fakta zřejmě nebyla ponechána bez povšimnutí ani v kabinetech teheránských stratégů.

Ponecháme-li stranou diplomatický tón gruzínského velvyslance v USA Džeparidzeho, hovořícího o tom, že mezi Gruzii a Íránem jsou „dobré“ vztahy, pak jsou zde objektivní fakta, která svědčí o růstu gruzínsko-iránskému obchodu v polovině 90. let.⁴⁸ Je to ovšem právě „ázerbájdžánský faktor“, který významně spoluvytváří politiku Íránu vůči Gruzii či spíše na území Gruzie. Podle informací gruzínského Ministerstva státní bezpečnosti se totiž Írán aktivně angažoval v náboženské agitaci na gruzínském území. Nástroji této agitace jsou iránské mollové, kteří působí v jižních oblastech Gruzie. Podle téhož pramene se iránské náboženství snaží přesvědčit místní Ázerbájdžánce o nutnosti vytvořit vlastní duchovní správu, která by byla nezávislá na již zmíněné Duchovní správě muslimů jižního Kavkazu A. Pašazádého. Mohu sám potvrdit, že řada iránských duchovních, působících v Ázerbájdžánci osídlených oblastech Gruzie, slibuje ázerbájdžánskému obyvatelstvu veškerou možnou podporu v jeho snaze o vybudování na Tbilisi nezávislé Borčalinské republiky, jež by byla následně přičleněna k Ázerbájdžánu. Gruzínské bezpečnostní složky našly při relativně nedávno provedené operaci 40 tisíc náboženských pamfletů, vytištěných v gruzínském jazyce a určených pro muslimy gruzínského původu. Gruzínský ministr státní bezpečnosti hovoří o tom, že obdobná propaganda je zaznamenána i v muslimské Adžárii na jihozápadě republiky.⁴⁹

Liz Fuller připouští, že Írán je odhodlán vytvořit přinejmenším mýtus o islámském fundamentalismu na gruzínském úseku plánovaného ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan. Reálná či alespoň iluzorní přítomnost fundamentalismu by nesporně vyvolala pochybnosti investorů a západních vlád o perspektivnosti výstavby ropovodu přes gruzínské území.⁵⁰ S přihlédnutím k faktu, že pro dosažení tureckého území (západní směr) zůstává v případě vyřazení „gruzínské varianty“ jedině Írán, snahy Teheránu v této oblasti se zdají srozumitelné. Íránská politika v Gruzii odpovídá i ruským strategickým vektorům.

Baku a Tbilisi jsou tedy nuceny provádět v národnostní otázce nanejvýš opatrnou politiku. Časté návštěvy ázerbájdžánského prezidenta v Tbilisi sledují právě tento cíl – zajistit podmínky pro mírnou koexistenci Ázerbájdžánců a Gruzínců v rámci gruzínského státu.

ZÁVĚREM

„Čas je největší síla života.“

Karel Čapek

Jak již bylo řečeno, rozpadem SSSR a vytvořením nezávislých států na jižním Kavkaze vznikla nová a paradoxně pro Teherán nikoli právě příjemná situace. Namísto před-

vidatelného sovětského impéria byl Írán náhle vystaven novým hrozbám, pramenícím z dlouholetých etnických konfliktů v bezprostřední blízkosti severozápadních hranic, z konfliktů, na jejichž průběh Írán objektivně nemohl mít rozhodující vliv.⁵¹ Situace je pro Írán o to obtížnější, že na sever od řeky Araks došlo ke vzniku ambiciózního, sekulárně orientovaného, nacionalistického Ázerbájdžánu, který i s ohledem na nepřátelské vztahy se svými sousedy usiluje o co největší přítomnost Západu a Turecka na jižním Kavkaze.

S přihlédnutím k pravděpodobné budoucí prosperitě Ázerbájdžánu je již samotná existence této jihokavkazské země pokládána Teheránem za potenciální hrozbu teritoriální integrity Íránu, za ohnisko napětí v dané oblasti. Suverénní Ázerbájdžán nemusí přímo usilovat o anexi jižního Ázerbájdžánu, avšak již samotný příklad této severní země ohrožuje z hlediska dlouhodobého vývoje vnitropolitickou stabilitu a jednotnost multinacionálního Íránu. Íránští analytici jsou přesvědčeni o tom, že „*dojde-li k odtržení [jižního – pozn. aut.] Ázerbájdžánu, bude to znamenat ztrátu bohaté provincie [iránský Ázerbájdžán je obilnicí Íránu, oblastí s rozvinutým průmyslem – pozn. aut.] a velkého počtu kvalifikovaných kádrů a intelektuálů. Takovýto vývoj neblaze ovlivní také ostatní provincie Íránu a stabilita v zemi bude narušena.*“⁵² Bude tedy možné uvažovat o rozpadu Íránu. Podle Dilipa Hiroa: „*Rafsandžání chápal, že z dlouhodobého hlediska ázerbájdžánský nacionalismus představuje pro islámský režim v Teheránu problematický jev... Vznik silného, nezávislého Ázerbájdžánu – ať islámského, či nikoli – je schopen rozlítit plamen ázerbájdžánské nacionalismu v Íránu.*“⁵³

Nicméně Írán neusiluje – jak by se mohlo na první pohled zdát – o likvidaci ázerbájdžánské suverenity. Příklad íránské pozice za karabašské války svědčí o tom, že si je Teherán plně vědom toho, že by kolaps Ázerbájdžánu, podmíněný úspěchy arménské armády, vyústil v podstatné zhoršení vnitropolitických poměrů v samotném Íránu. Jak íránská veřejnost, tak i ázerbájdžánská komunita by totiž s největší pravděpodobností nebyly ochotny tento vývoj tolerovat. Snaha nedopustit rozšíření arménsko-ázerbájdžánské konfliktu na Rusko a na Turecko je tedy jedním z rozhodujících argumentů, jež přiměly Teherán vzdorovat „příliš velkým“ expanzionistickým choutkám Arménů. Pro Teherán přijatelnější by pochopitelně byla anexe severního Ázerbájdžánu, která je však dnes z řady objektivních důvodů nereálná. Íránským zájmům by více vyhovoval Ázerbájdžán orientovaný proruský, nikoli proturecký a proamerický. Vcelku lze tedy konstatovat, že cílem Íránu je udržení Ázerbájdžánu třeba i nezávislého, avšak chudého a bezmocného. To předpokládá politiku namířenou na redukci západní přítomnosti v regionu, spojené se zájmem Západu o přírodní bohatství Kaspického moře. Nutným předpokladem úspěchu této íránské vize je redukce či úplná eliminace turecké účasti na jižním Kavkaze, čehož může být dosaženo pouze za úzké koordinace úsilí s Ruskem a s Arménií.

Mezi analytiky neexistuje jednotný názor, jak se případně „tání ledu“ mezi Washingtonem a Teheránem promítne do vztahů Íránu vůči Ázerbájdžánu. Jistá očekávání americko-íránské usmíření jsou patrná již dnes. Platnost tzv. *Iran-Libya Sanctions Act* (I-LSA), iniciovaného Kongresem USA v říjnu 1996, skončí v létě letošního roku. Nynější viceprezident Spojených států Dick Cheney je totiž zastáncem zrušení hospodářských sankcí vůči Íránu, stejně jako vůči řadě dalších zemí „sponzorujících terorismus“, a proto nelze vyloučit, že Washington mj. ve snaze docílit oslabení rusko-íránských vazeb nebude ochoten jejich platnost prodlužovat.⁵⁴ Ve svém projevu z února 1997 D. Cheney totiž naznačil, že „*nedomyšlené vyústění naší politiky vůči Íránu poskytuje Rusku více výhod (leverage) nad nezávislými republikami Střední Asie a Kavkazu blokováním tras vývozu na jih.*“⁵⁵ O rok později D. Cheney prohlásil, že „*americkým firmám je zakázáno obchodovat s Íránem a [ony – pozn. aut.] jsou mimo dění, a to jak s ohledem na využití jejich vlivu na Írán, tak ve věci posílení naší schopnosti získat přístup ke kaspickým surovinám.*“⁵⁶ Západní ropné společnosti navíc poukazují na z ekonomického hlediska přijatelnější tranzit kaspické ropy přes íránské území.⁵⁷

Ve snaze využít vhodné příležitosti vyvíjí Teherán od konce loňského roku značnou diplomatickou aktivitu, aby odradil západní i regionální země od preferování projektu ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan. V již zmíněné Kaspické deklaraci se například dovídáme, že „veškerá řešení a smlouvy týkající se právního statutu a využití Kaspického moře mohou nabýt platnosti pouze za všeobecného souhlasu pěti pobřežních států“.⁵⁸ Jinými slovy řečeno, ropná ujednání či bilaterální smlouvy o těžbě a dopravě kaspických surovin nejsou legitimní, pokud je neschválí Moskva a Teherán.

Současně s tím Írán stupňuje své úsilí zaměřené na zvýhodnění vlastní (mimořádně velmi rozvinuté) infrastruktury ropných a plynovodních potrubí, což by mu umožnilo stát se regionálním centrem pro rozvod surovinového bohatství Kaspické pánve. V prosinci 2000 např. Teherán podstatně (na 38 %) snížil tarify za tranzit turkmenské a kazašské ropy.⁵⁹ Avšak k naplnění tohoto velmi ambiciózního záměru, předpokládajícího propojení integrovaných potrubí kaspického regionu (v případě Ázerbájdžánu plynovodu IGAT I z Baku přes Astaru do Ardabilu apod.) s terminály na břehu Perského zálivu, respektive k tranzitu ropy do Ceyhanu, bude zapotřebí značných investic. Pouhé vybudování ropovodu vedoucího z pobřeží Kaspického moře do rafinérií v Teheránu stálo íránské daňové poplatníky na 450 mil. \$.⁶⁰

V únoru 2001 Íránci prezentovali neméně ambiciózní projekt výstavby vodního kanálu, obdobu Suezského průplavu Středního východu, který by měl spojit Kaspické moře s Perským zálivem.⁶¹ Tento průplav by měl směřovat ze západního pobřeží Kaspického moře podél toku řeky Kyzyluzen v jižním Ázerbájdžánu do Urmíjského jezera a dále vyústit do řeky Šat-al-Arab, která ústí do vod Perského zálivu. Realizace tohoto projektu pravděpodobně způsobí revoluci v rozvoji regionální dopravní sítě a geostrategický význam Íránu tím bude značně posílen, což si však vyžádá stamilionové náklady. V rámci kompenzace vysokých finančních výdajů pak musí Teherán přijít s opravdu lákavým finančním řešením tranzitu, které by bylo objektivně nerozumné odmítnout.

Zdá se, že vzhledem k nejnovějšímu vývoji v íránské strategii na jižním Kavkaze budeme v následujících měsících svědky stupňujícího se odhodlání Teheránu prosadit vlastní vizi, a to v neposlední řadě pomocí různých forem nátlaku na Baku a na další „kaspické“ metropole. Zpráva o nedávném ujednání íránského státu s Japonskou bankou mezinárodní spolupráce (JBIC) o společném využití řady ropných polí v jihozápadní části Kaspického moře, jejichž příslušnost k Ázerbájdžánu nebyla dosud zpochybňována, vyvolala v Baku téměř panickou reakci.⁶² Nejbližší doba ukáže, jak velká je odhodlanost Íránců dosáhnout vytyčených cílů i pomocí destruktivních metod.

Dalším z prioritních úkolů íránského vedení pak zřejmě bude snaha o *détente* ve vztazích s Washingtonem. Je jasné, že šestileté vetování íránské participace na kaspických ujednáních Spojenými státy je jednou z primárních překážek na cestě Íránu k upevnění jeho strategického postavení v regionu. Teherán má tedy zájem o americké investice, a to i v zájmu realizace jím chystaných obřích projektů. V této souvislosti „proíránská“ pozice nynějšího viceprezidenta USA a proslulý pragmatismus íránského režimu přinášejí více optimismu v očekávání americko-íránského usmíření.

Podle jedné ze aktivnějších účast íránských firem na mezinárodním ropném konsorciu Ázerbájdžánu přiměje Teherán provádět vůči Baku konstruktivnější politiku.⁶³ Nicméně lze sotva předpokládat, že by se realizace zmíněného scénáře podstatnou měrou odrazila na změně celkové íránské strategické koncepce na jižním Kavkaze, i kdyby došlo k patrnému zesílení geopolitického postavení Ázerbájdžánu. Je zřejmé, že pokud zde bude nezávislý ázerbájdžánský stát, obavy Íránců z iredentismu jižních Ázerbájdžánců nezmizí. I pro Teherán nesmírně závažnou otázkou zůstává, zda na sever od Araksu bude ze všech stran ohrožovaný Ázerbájdžán, jehož prioritním úkolem je pouhé zachování státnosti, či prosperující Ázerbájdžán, který společně s Tureckem a popřípadě též za podpory USA a Západu bude usilovat o turkickou jednotu od Balkánu až po čínské hranice.

V souvislosti s růstem turkického ázerbájdžánského nacionalismu lze očekávat, že se ani perspektivně zotavený Ázerbájdžán nikdy nesmíří se stávající situací v regionu; myšlenky na sjednocení s jižním Ázerbájdžánem budou v severním Ázerbájdžánu stále přežívat. V Teheránu jsou si této skutečnosti plně vědomi. Odtud také pramení iránský postoj ve věci statutu Kaspického moře, jakož i nedávná politika země vůči Gruzii či strategické partnerství s Arménií a s Ruskem. Bez ohledu na vnitropolitický vývoj v Íránu a na pokrok v iránsko-ruských a iránsko-amerických vztazích je možné konstatovat, že určitý stupeň napětí ve vztazích mezi Baku a Teheránem zůstane i nadále aktuální. Je tedy jen na vůli a odhodlání politiků obou zemí, zda prováděním vyvážené politiky, založené na duchu vzájemné výhody a respektu vůči svrchovanosti sousedního státu, přispějí k redukci napětí, anebo zda si zvolí jiné, nebezpečnější scénáře.

- ¹ Viz např. Kashani Sabet: *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation: 1804–1946*. Princetown University Press, 2000.
- ² Viz např. Историческая география Азербайджана. Баку, 1989.
- ³ Nahavandi, Firouzeh: *Russia, Iran and Azerbaijan: The Historic Origins of Iranian Foreign Policy*. In: Coppeters, B. (ed.): *Contested Borders in the Caucasus*. Brusel, 1996.
- ⁴ Viz např. Makovsky, A.: *The New Activism in Turkish Foreign Policy*. SAIS Review, winter–spring 1999. Viz též Makovsky, A.: *Turkish-Iranian Tension: A New Regional Flashpoint?* Policywatch. 9. 8. 1999. Viz rovněž Souleimanov, Emil: *Ázerbájdžán v politice Ruska*. Mezinárodní politika, rok 2000, číslo 9.
- ⁵ Přehled moderních dějinách ázerbájdžánského národa v rámci iránského, respektive sovětského státu poskytují následující publikace: Swietochowski, T.: *Russia and Azerbaijan – A Borderland in Transition*. New York, 1995. Atabaki, T.: *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran*. British Academy Press, 1993.
- ⁶ Viz např. Fawcett, L.: *Iran and the Cold War: The Azerbaijani Crisis of 1945*. Cambridge, 1992.
- ⁷ Viz např. Nasibzade, N.: *Azeri Question in Iran: A Crucial Issue for Iran's Future*. Caspian Crossroads (CC). Vol. 3:3, winter 1998.
- ⁸ Autor dokládá svou představu četnými interview s iránskými Ázerbájdžánci v letech 1995–2001.
- ⁹ Viz Cornell, Svante: *Iran and the Caucasus*. Middle East Policy, Vol. 5:4, January 1998.
- ¹⁰ Viz např. Useinov, A.: *Baku Fears Sanctions from Teheran*. Current Digest of the Post-Soviet Press, 10. 5. 1995.
- ¹¹ Viz např. Shorokhov, V.: *Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations*. Caucasian Regional Studies (CRS), Issue 1, 1996.
- ¹² Viz Azadliq (v ázerbájdžánském jazyce), 1. 5. 1995.
- ¹³ Viz Azerbaijan International, autumn 1996.
- ¹⁴ Viz např. Roy, O.: *The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia*. Viz též <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>
- ¹⁵ Viz Cornell, S.: cit. stať.
- ¹⁶ Viz Ramezanzade, A.: *Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis*. In: Coppeters, B. (ed.): *Contested Borders in the Caucasus*. Brusel, 1996.
- ¹⁷ Viz např. Bölükbası, S.: *Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed?* Middle East Journal, January 1997.
- ¹⁸ Viz Ramezanzade, A.: cit. stať.
- ¹⁹ Viz Cornell, S.: cit. stať.
- ²⁰ Viz Azadliq, 29. 6. 1993.
- ²¹ Viz Ramezanzade, A.: cit. stať.
- ²² Viz Cornell, S.: cit. stať.
- ²³ Viz Ramezanzade, A.: cit. stať.
- ²⁴ Viz tamtéž.
- ²⁵ Viz Nissman, D.: *Iran and the Transcaucasus*. Caspian Crossroads, Vol. 2:2, Fall 1996.
- ²⁶ Viz Cohen, A.: *The New Great Game: Pipeline Politics in Eurasia*. Viz <http://www.rand.org/publications/MR/MR1074/mr1074.bib.pdf>
- ²⁷ Nissman, D.: cit. stať.
- ²⁸ Viz tamtéž.
- ²⁹ Viz Cornell, S.: cit. stať.
- ³⁰ Brzezinski, Zbigniew: *Velká šachovnice*. Praha, 1999, s. 132–133.
- ³¹ Viz RFE/RL Report, 19. 1. 2001.
- ³² Viz např. *Russia, China, and Iran Contemplate Forming Bloc Against US*. Stratfor Report. Podrobněji viz internetová stránka Stratfor: <http://www.stratfor.com/>
- ³³ Viz např. Souleimanov, Emil: *Izraelsko-turecké strategické partnerství*. Mezinárodní politika, rok 2001, číslo 5.

- ³⁴ Viz Lraber (v arménském jazyce), 26. 2. 1992.
- ³⁵ Viz Roy, O.: cit. dílo.
- ³⁶ Viz Azadliq, 2. 10. 1993.
- ³⁷ Podle některých údajů výše obchodní bilance mezi Íránem a Arménií tvořila v roce 1995 cca 200 mil. \$. Většinu této částky činil dovoz z Íránu. Viz Iran Commerce, No. 1, 2000.
- ³⁸ Viz RFE/RL Report, 19. 1. 2001.
- ³⁹ Blíže k rusko-íránským vztahům viz např. Freedman, R.: Russian-Iranian Relations in the 90s. MERIA, Vol. 4:2, June 2000.
- ⁴⁰ Viz např. Polukhov, E.: Contract of the Century. The Problem in an Historical Perspective. Caucasian Regional Studies, Vol. 2:1, 1997. Viz též Shorokhov, V.: cit. stať.
- ⁴¹ Viz RFE/RL Report, 7. 6. 2000.
- ⁴² Moscow Times, 13. 2. 1999.
- ⁴³ Interfax, 18. 10. 1997.
- ⁴⁴ Agence France Press, 12. 2. 1999.
- ⁴⁵ United Press International, 12. 2. 1999.
- ⁴⁶ Viz Blank, Stephen: Behind the Russo-Iranian Alliance. Central Asia and Caucasus Analyst (CACA), 28. 2. 2001.
- ⁴⁷ Viz Heberler AzTv (analitický pořad prvního kanálu ázerbájdžánské televize), 17. 3. 2001.
- ⁴⁸ Viz An Interview with H. E. Ambassador Japaridze of Georgia (by Jeyhun Molla-zade). Caspian Crossroads, Vol. 2:2, Fall 1996.
- ⁴⁹ Viz Nissman, D.: cit. stať.
- ⁵⁰ Viz tamtéž.
- ⁵¹ Viz Cornell, S.: cit. stať.
- ⁵² Nahavandi, F.: cit. stať.
- ⁵³ Hiro, Dilip: Between Marx and Mohammad – The Changing Face of Central Asia. London, 1997, s. 293.
- ⁵⁴ Viz např. Ignatius, D.: Dick Cheney and the Great Game. The New York Times, 27. 8. 2000.
- ⁵⁵ Tamtéž.
- ⁵⁶ Viz např. RFE/RL Report, 19. 1. 2001.
- ⁵⁷ Viz např. Berkowitz, S. M.: U.S. Policy and the Geopolitics of Caspian Oil Exports: Pipeline Dreams and Export Alternatives. University of Texas' Press, 20. 12. 2000.
- ⁵⁸ RFE/RL Report, 17. 3. 2001.
- ⁵⁹ Viz RFE/RL Report, 18. 12. 2000.
- ⁶⁰ Viz tamtéž.
- ⁶¹ Viz např. Максименко, В. И.: Прикаспийский регион в мировой экономике и международных отношениях. In: Транскаспийский проект. Viz <http://www.transcasian.ru>
- ⁶² Viz Зеркало (ázerbájdžánský list, vydávaný v Baku v ruském jazyce), 23. 3. 2001.
- ⁶³ Viz např. Shorokhov, V.: cit. stať. Viz též Polukhov, E.: cit. stať.